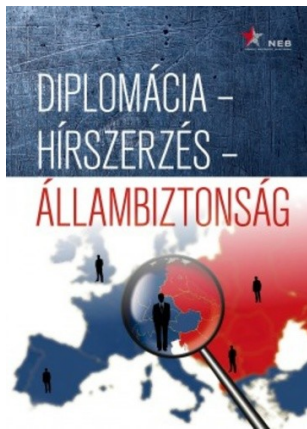

Cseh Gergő Bendegúz

A hírszerzés diplomáciája

Diplomácia, hírszerzés, állambiztonság. Szerkesztők: Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2018. 574. o.

Ambiciózus vállalkozásba fogott a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és az ELTE Bölcsészettudományi Kara 2017-ben, amikor a Diplomácia–hírszerzés–állambiztonság című konferenciát megrendezte, majd kevesebb mint egy éven belül a konferencián elhangzott huszonöt előadást kötetbe szerkesztette. A vállalkozás ambiciózus jellege elsősorban abban gyökerezik, hogy a rendelkezésre álló levéltári források – amint az a tanulmányok többségéből is egyértelműen tükröződik – meglehetősen töredékesek. Az 1990 előtti államvédelmi/állambiztonsági szervek iratai közül éppen a külföldi hírszerzés, azon belül is a fedett állományban foglalkoztatott diplomaták és más külügyi alkalmazottak személyi iratanyaga a leghiányosabb, pontosabban szólva egyelőre a leghiányosabbban került az illetékes kutatóhelyre, a Történeti Levéltárba. A forráshiányok még szembeszökőbbek, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a hírszerzési és kémelhárítási játszmák értelemszerűen többszereplősek, a korszak külföldi titkosszolgálati irataihoz azonban most még csak kivételes szerencsével (vagy feltűnően jó kapcsolatokkal) rendelkező kutató juthats hozzá. Megjegyzendő, hogy ez a helyzet az egykori vasfüggöny mindkét oldalán jellemző.

A kötet bevezető tanulmányában Hankiss Ágnes a washingtoni magyar követségben működött rezidentúra utolsó éveit, a diplomáciai kar és a fedett állományú külügyi tisztek státuszának változásait, valamint az amerikai diplomácia velük szemben tanúsított differenciált bánásmódját vizsgálja.¹ A rendszerváltást megelőző egy-két évben a külügyi vezetés láthatólag igyekezett már szabadulni a hivatásos hírszerzők jelentette politikai kolonctól, az amerikai külpolitika pedig tudatosan vert éket a két

1. Sajnálatos módon a tanulmány mellőzi a hivatkozásokat, mivel az írás bővebb formában napvilágot látott már a jelen kötet megjelenése előtt. Lásd Hankiss, 2018.

szféra közé: a diplomáciai kapcsolatok folyamatosan enyhülése mellett a hírszerző rezidentúra tagjai a pszichológiai hadviselés egyre fokozódó nyomása alá kerültek. Az utóbbi testület, valamint a hazai elhárítás elbizonytalanodásához nyilvánvalóan hozzájárult az a tény is, hogy a szovjet tanácsadók ebben az időben kivonulóban voltak már a magyarországi belügyi objektumokból. Ha tudnánk, hogy mit vittek onnan magukkal, az bizonyosan árnyalná a tanulmány, de talán az egész kötet mondandóját is.

A Kádár-korszak elismert és sikeres sztárdiplomatája, a volt római nagykövet, Száll József 1971-es disszidálása önmagában is diplomáciatörténeti és külpolitikai szenzáció (más megközelítésben: botrány) volt, különösen azt követően, hogy három évvel korábban a magyar diplomácia washingtoni első embere, Radványi János lépett ugyanerre az útra.² Száll József történetét a kötet lapjaira, illetve a tavalyi konferencia előadásai közé azonban az a tény emelhetné, hogy a diplomata sok tekintetben máig tisztázatlan kapcsolatot ápolt az elhíresült olaszországi ún. P2 páhollyal és a körülötte tüsténkedő különböző titkosszolgálatokkal. Andreides Gábor tanulmánya a római magyar nagykövet „átfordítását” és a magyar rezidentúra ezen a téren mutatott tehetetlenségét, valamint az olaszországi politikai és gazdasági elitet, az államigazgatást, diplomáciai kart, az ország katonai és titkosszolgálati vezetését is behálózó konzervatív, antikommunista szabadkőműves páholy és a disszidált magyar nagykövet kapcsolatát vizsgálja. Az ügyben többé-kevésbé bizonyosan érintve voltak a magyar, a szovjet, az olasz és az amerikai hírszerző szervek is, az ő pontos szerepükre a történetben azonban talán sohasem derül majd fény.

Annál többet lehet ma már tudni a magyar hírszerzés és elhárítás különböző szerveinek tevékenységéről az egykori recski rabok megfigyelése, egyesületi szerveződésük vagy kiadványterveik akadályozása, a volt foglyok közti ellentétek „katalizálása” vagy ennek kísérletei terén. Bank Barbara 2017-ben megjelent monográfiája³ után ezúttal Recsk és a „recskiek” hazai és nemzetközi utótörténetét adta elő és írta meg. A levéltári forrásokkal bőven adatolt írásból, mely leginkább az ún. napi operatív információs jelentések (NOIJ) tükrözte képet tárja elénk, a hazai állambiztonság meglehetősen passzív szerepe rajzolódik ki. Ezen források – jellegükből adódóan – elsősorban az egykori rabok hazai és külföldi tevékenységének, különösen a munkatábornak emléket állítani kívánó akcióinak (egyesületek szervezése, emlékiratok kiadása, dokumentumfilmek forgatása stb.) és az itthon maradottak nyugati támogatásának állambiztonsági rekonstruálására, a „szerv” információs helyzetének a feltérképezésére alkalmasak.

A hírszerzés és a diplomáciai testület szervezeti kapcsolatát tekinti át Baráth Magdolna tanulmánya gyakorlatilag a teljes korszakot átívelően, vagyis a külügy 1948-as állambiztonsági „megszállásától” egészen az 1990-es rendszerváltásig. A belügyesek külügyi ambícióit és a diplomáciai testületbe való behatolás tervezett mértékét illető-

2. Ezzel kapcsolatban lásd még: M. Szebeni, 2011.

3. Bank, 2017.

en érdemes idézni abból az 1959-ben keletkezett szabályzatból, mely a hírszerző tisztek belföldi és külföldi fedéséről szól: „*az ellenséges elhárító szervek felderítő munkájának megnehezítése és a belső konspirációs fegyelem növelése érdekében az illetékes alosztályvezetőknek gondoskodniuk kell – a katonai hírszerzéssel egyetértésben – a külképviselet valamennyi beosztottjának – a vezető kivételével – titkos munkatársként való bevonásáról*”. A szerző is megemlíti ugyan a személyi anyagok hiányosságát, az azonban valószínűtlennek tetszik, hogy ez a maximális terv folyamatosan és maradéktalanul érvényesíthető lett volna. Erre utal az az a többször megfogalmazott elvárás is, hogy a „kapitalista” országokban vagy velük kapcsolatban idehaza foglalkoztatott külügyi apparátusban csak olyan személyek dolgozhassanak, akik akkor is megfelelnek a hírszerzőkkel szemben támasztott követelményeknek, ha maguk nem lennének a fedett állomány tagjai. Az 1965 és 1967 közötti emigrálási hullám – két fedett hírszerző tisztt és a washingtoni magyar követ, Radványi János emigrálása – nyomán elrendelt vizsgálat irataiból tudható, hogy ekkor a kapitalista országokban dolgozó diplomaták mintegy 10 százaléka a katonai, 27 százaléka pedig a polgári hírszerzés hivatásos állományú tagja volt, ahol pedig rezidentúrák is működtek, ez az arány még ennél is magasabb volt.

A kötet általános témájától kissé eltérve – vagy mondhatjuk, azt tágítva – nem szigorúan a diplomácia, mint inkább a külkereskedelem, pontosabban fogalmazva a titkosszolgálati érdekeltségű külföldi vegyesvállalatok hír- és vagyonszerzési akcióit vizsgálja Borvendég Zsuzsanna tanulmánya. A szerző nemrégiben megjelent, *Az impekerek kora*⁵ című kötete kivonatának is tekinthető írás felvázolja a polgári és a katonai hírszerzés – még az ÁVO és a Katpol időszakára visszanyúló – rivalizálásának gyökereit, valamint a – részben e két szervezet közreműködésével működtetett – vegyes vállalatok szerepét a nyugati kommunista pártok finanszírozásában és a COCOM-listás termékek bejuttatásában a keleti blokkba. Azt a szerző is elismeri, hogy a vegyes vállalati rendszer titkosszolgálati érintettségének mértékét, valamint az ország eladósodásában játszott szerepét illetően további kutatásokra volna még szükség, hiszen ez irányú forrásai eddig elsősorban különböző belügyi vizsgálatokból származnak, a nagyságrendeket tekintve pedig mind a szerző, mind az olvasó leginkább csak feltételezésekre és becslésekre van utalva.

A második világháborút követő néhány év meghatározó népmozgásai – a Németországban vagy Ausztriában rekedt magyarok hazaszállítása, a magyarországi svábok kitelepítése, majd a csehszlovák–magyar lakosságcsere – hazai intézményi háttere, belügyi vonatkozásai és nemzetközi összefüggései, Erdős Kristóf írásáról van szó, szintén kissé távol esnek a „*diplomácia és állambiztonság*” kérdéskörétől, és nem csak azért, mert a titkosrendőrség tevékenysége ez idő tájt még „lánykori nevén”, államvédelemként volt ismert és rettegett. A szerző maga is leszögezi, hogy ezek a népmozgá-

4. Szabó László a londoni, Bernáth Ernő pedig a washingtoni magyar követségen dolgozott – fedőfoglalkozásként – II., illetve III. osztályú titkári beosztásban. Lásd ezzel kapcsolatban: Palasik, 2016.

5. Borvendég, 2017.

sok alapvetően érintették ugyan a külügyeket, a hazai külügyi vezetés azonban ki volt rekesztve a döntéshozatali és a végrehajtási folyamatból egyaránt, a szükségesnek vélt politikai ellenőrzést a Miniszterelnökség és a Belügyminisztérium látta el. A Szövetéses Ellenőrző Bizottság szerepe a korszak magyarországi eseményeinek alakulásában kétségkívül meghatározó, a testületet irányító szovjet fél pedig elsősorban a svábok kitelepítésében, az angolszász oldal viszont a nyugati megszállási övezetekbe került magyarok hazaszállításában mutatott nagy érdekeltséget. Ezért sem véletlen, hogy a fent említett magyarországi népmozgások – vagy inkább „népmozgatások” – a SZEB üléseinek leggyakoribb témái között szerepeltek,⁶ a kitelepítendő svábok létszámát pedig Szvirdovon keresztül maga Vorosilov marsall határozta meg 1945 augusztusában.⁷

Közismert, hogy a Varsói Szerződés tagállamai között egyfajta munkamegosztás érvényesült a hírszerzés tekintetében. Ennek keretében az egyes tagállamok hagyományos elkötelezettségeik, történelmi kapcsolataik és az így kialakult hírszerzési lehetőségeik függvényében különböző országokra vagy földrajzi területekre „szakosodtak”. Ennek a munkamegosztásnak a keretében Magyarország hagyományosan erős vatikáni jelenléte és természetesen a Pápai Magyar Intézet képezte azt az alapot, melyre támaszkodva a hírszerzés hasznosítható információs lehetőségekkel rendelkezett a pápai államban. Ezzel kapcsolatban érdemes az 1955-ben Moszkvában tartott állambiztonsági értekezlet határozataiból idézni: *„Tekintve, hogy a Magyar Népköztársaság nagy lehetőséggel rendelkezik a Vatikánnal kapcsolatot tartó katolikus papság között, ügynöki beépülést kell végrehajtani a Vatikánba és szerveibe abból a célból, hogy megelőzzük Magyarország és a szocialista tábor többi országai ellen irányuló aknamunkájukat.”* Megjegyzendő, hogy ugyanezen az értekezleten a következő, szerénynek semmiképp sem nevezhető célt is rögzítették: *„A magyar Belügyminisztérium hírszerzőszerveinek a következő országok legfontosabb állami, politikai, gazdasági intézményeibe, objektumaiba kell beépülni: Nyugat-Németország, USA, Anglia, Franciaország, Ausztria, Jugoszlávia. Ezenkívül ügynöki beépülés szükséges tudományos és technikai hírszerzés vonalán minden olyan kapitalista országba, ahol erre a magyar hírszerzőszerveknek reális lehetőségük van.”*⁸

A hagyományosan erős magyar vatikáni jelenlét következtében leginkább ezen a területen mutatható fel szerényebb eredményeket a magyar hírszerzés már 1956 előtt is, a Kádár-korszakban azonban már komoly sikereket is elkönnyelhetek a hírszerzők. Egy ilyen konkrét esetet, „Amadeo” ügynök vatikáni működését tárja fel Fejérdy András tanulmánya. Az „Amadeo” fedőnéven foglalkoztatott magyar származású történészt (aki addigra már minden létező hazai titkosszolgálattal együttműködött) a vatikáni államtitkárság kérte fel szakvélemény adására a magyar püspöki karnak az állameskü letételével kapcsolatos dilemmája és a Szentszék ez irányú enge-

6. Feitl, 2003.

7. Szűcs, 1997/B: 58.

8. ÁBTL 1.11.12. 469. doboz, 4. tétel 99-650/55.

délye kapcsán. A források azt valószínűsítik, hogy a magyar állambiztonság által körvonalazott és „Amadeo” által papírra vetett szakvélemény érdemben hozzájárulhatott az állameskü tekintetében engedékenyebb szentszéki vélemény kialakulásához, hosszabb távon pedig a magyar püspöki kar kompromisszumkész álláspontjának vatikáni jóváhagyásához.

Számos gondolatot ébreszthet az olvasóban Fejérdy Gergely írása Rüll Tamás ‘50-es évekbeli hírszerzési akciója, pontosabban akciói kapcsán, hiszen az ÁVH forrásai alapján a fiatal gyógyszerészhallgató 1949 és 1952 között rendszeresen és – tegyük hozzá – kalandosan ingázott a szigorúan őrzött nyugati határon állítólagos kémtevékenységét végezve. A legelső megfogalmazódó kérdés mindjárt általánosságokat is érint: a hírszerzési történetek jellegükből adódóan valahol mindig csonkák maradnak, amíg minden oldal lapjait nem sikerül „kiteregetni”, konkrétan levéltári forrásait is megismerni. A források sokszínűsége és a levéltári gyűjtőmunka szempontjából pedig érdemes azt a tanulságot is kiemelni, hogy a történet valódi hátterére a család (és persze a kutató) is csak a főszereplő halála után, személyes hagyatékának megismerése révén láthatott rá alaposabban. Ez utóbbi ténynek mind a kutatások spektrumára és módszertanára, mind pedig a levéltárak iratgyűjtési gyakorlatára nézve lehetnek komoly tanulságai.

Fiziker Róbert párhuzamos életrajzai – Kerekes Lajos, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója és Helmuth Zilk osztrák újságíró, politikus, Bécs polgármestere történetének párhuzamba állításával – valójában két merőben eltérő életpálya közös pontjait keresi. A meggyőződésből, saját kulturális pozícióját felhasználva (vagy azt ezáltal megszerezve) hazája titkosszolgálatát hírszerzési információkkal ellátó „Gregor”, illetve a csehszlovák hírszerzés által főleg anyagi érdekeltség alapján foglalkoztatott „Holec” történetében a legmarkánsabb közös pont az 1927-es születési év. A párhuzamosság a szerző szerint sem a két informátor életpályájában, sokkal inkább a titkosszolgálati múlt feltárásának visszásságaiban és az ezt tükröző iratok kezelésének anomáliájában rejlik – Lajtán innen és túl.

A hírszerzés – klasszikus definíció szerint – az a folyamat, melynek során nemzetbiztonsági szempontból fontos, meghatározott típusú információk megszerzését elrendelik, azokat összegyűjtik, elemzik és a politikai döntéshozók számára átadják.⁹ A fenti definíció alapvető eleme, hogy a hírszerzés a politikai döntéshozók megrendelésére, az ő prioritásai és hírigényük alapján történik. A hírszerzés célterületeiben és annak változásaiban ez alapján logikusan tükröződnie kell a politika elvárásainak és változó preferenciáinak. Erre a jelenségre is szolgál kiváló példával Germuska Pál tanulmánya a magyar hírszerzésnek a ‘60-as évek közepétől kimutatható, majd a 80-as évek eleji gazdasági válság idején drasztikusan fokozódó aktivitása (hírigénye) az EGK központjában, Brüsszelben, illetőleg az EGK tagállamok fővárosaiban. A megszerzett információk immáron elsősorban a hazai külkereskedelem lehetőségeit és a

9. Lowenthal, 2017: 37.

Közös Piaccal való üzleti együttműködés kereteit tágították, és direkt módon beépültek a párt- és állami döntéshozatalba.

Három protestáns egyházi vezető – Péter János református, Vető Lajos és Dezséry László evangélikus püspökök – külpolitikai szerepvállalását és a diktatúra külföldi elfogadtatásáért végzett tevékenységét elemzi Hornyák Máté tanulmánya. A legmagasabb szintről – Rákosi, Gerő, Nagy Imre – irányított püspöki diplomácia egyúttal a „béketábor” közös érdekeit is szolgálta, hiszen a szocialista országok közül csak Csehszlovákiában és Magyarországon volt az államalkotó nemzethez tartozó nagyszámú protestáns lakosság, így a nemzetközi protestáns világban ezek az egyházi vezetők képviselheték a kiépülőben lévő keleti blokkot.

Péter János egyébként egészen más szerepben is feltűnik a kötetben: a későbbi külügyminiszter 1946-ban még lelkiismeretes szakértőként működött közre a magyar békeelőkészítés háttérintézményeként szolgáló Teleki Intézetben lezajlott kémkedési ügyben. Ivánfi Miklós írása az intézet két munkatársának, Polányi Lászlónak és Machay Gézának a hűtlenségi ügyét tárja fel, bár tényleges árulásról az ítélet szerint csak az előbbi esetben lehetett szó. A csehszlovák hírszerzés számára a magyar béke-előkészítés folyamatáról és állásáról szolgáltatott adatok valószínűleg nem befolyásolták ugyan érdemben a béketárgyalások kimenetelét (ezért is kerülhette el Polányi a halálbüntetést), az eset ugyanakkor a párizsi béketárgyalások izgalmas háttértörténete, Kertész István vagy Bibó István érintettsége mellett.

A hírszerzés vagy tágabban az állambiztonság témakörétől messzebbre vezet Kávássy János Elődnek a kádári magyar modell amerikai megítéléséről és annak változásairól szóló elemzése. A szerző elsősorban az amerikai diplomácia főszereplőinek és szürke eminenciásainak nyilatkozatait, interjúit és visszaemlékezéseit alapján mutatja be azokat a „tükröket és trükköket”, melyek révén a forradalom vérbefojtása és a páratlan méretű megtorlások lezárulta után alig egy-másfél évtizeddel Kádár és rendszere már a keleti blokk „bezzeg-gyereke” lett az amerikai diplomácia szemében. Ez a megkülönböztetett figyelem élesen eltér például a lengyelországi helyzettől, ahol éppen sggel nem a rendszer fenntartói élvezhették az amerikai kormányzat szolidaritását, hanem a Szolidaritás szimbolizálta ellenzék.

A nyugati közvéleménnyel szembeni kádári „trükközés” – ha maradhatunk ennél a fogalomnál – megmutatkozott már a rendszer legkorábbi szakaszában is, amint azt Kecskés D. Gusztáv írása bemutatja. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával és főbiztosával szembeni kezdeti, szívélyesnek tűnő együttműködés szólhatott egyfelől a szervezet kinyilvánított politikamentes és humanitárius célzatú tevékenységének, de mindebben része lehetett az emigráció megosztására és a politikailag passzív menekültek megnyerésére való kádári törekvésnek is. A kezdeti, harmonikusnak ható együttműködés azonban magában hordta a későbbi konfliktusok csíráit is, hiszen a Főbiztosság nemcsak a repatriálás elősegítésében, hanem az emigránsok családgyejesítésében, vagyis otthon maradt családtagjaik kiengedésében is engedményeket próbált elérni. Ezt a kérdést azonban a Kádár-kormány már a jutalom kontra büntetés foga-

lomrendszer keretében értelmezte és használta saját bel- és külpolitikai céljainak megvalósítására.

A kötet fontos és informatív tanulmánya a csehszlovák állambiztonsági hatóság (StB) nemzetközi akcióit és az afrikai, ázsiai vagy latin-amerikai „antiimperialista” mozgalom támogatásában játszott szerepét bemutató írás Krajcsír Lukács tollából. Az StB nemzetközi hatékonyságát jól jelzi, hogy még a szovjeteknél is előbb nyitottak követséget a forradalom utáni Kubában, s mint az közismert, a követségek mindegyike a hírszerzés bázisai és fedőszervei is egyúttal. A hírszerzési feladatok globális jellegére és északi szomszédunk hatóságainak eredményes működésére egyaránt jó példa, hogy az 1961-es kubai valutareformhoz szükséges pénzjegyeket baráti segítségként a csehszlovák titkosszolgálat közvetítésével a csehszlovák állami nyomda gyártotta le szovjet papírra, de Belgiumból csempészett nyomdagépekkel és nyugat-európai festékanyagokkal. (Persze az akció a nemzetközi kooperáció gyermekbetegségeit is magán viselte, hiszen a közép-európai éghajlat alatt készült bankók a trópusi kubai klímában akár több milliméternyit is zsugorodhattak.) A csehszlovák titkosszolgálat legnagyobb horderejű külföldi operációja ugyanakkor az ún. Manuel-akció volt, melynek során 1962 és 1970 között összesen 1179, Kubában kiképzett latin-amerikai gerillát, a remélt forradalmi hullám szikráit utaztatták Prágán keresztül Venezuelába, Argentínába, Guatemalába, Kolumbiába és más latin-amerikai országokba. A Manuel-akciónak végül a sorozatos lebukások és a belőlük fakadó diplomáciai bonyodalmak, a forradalmi hullám elmaradása, valamint a Kuba és Castro által hevesen ellenzett „prágai tavasz” vetett véget.

M. Madarász Anita a brit kultúra és életforma nemzetközi terjesztésében és a kulturális információcserében (vagy -szerzésben) gyakorlatilag monopolhelyzetben lévő British Council helyzetét vizsgálja az 1955–1956 között Magyarországon, bár a cím kissé megtévesztő: az 1951-ben az országból „kidobott” BC-nak (a Foreign Office képviselőjének megfogalmazása) gyakorlatilag nem volt „helyete” idehaza ekkor. A tanulmány a szervezet esetleges újraindítása körüli kultúrdiplomáciai tárgyalásokat ismerteti, melyeknek folyamatában az 1956-os forradalom – mint minden más területen is – komoly cezúrát jelentett. A külpolitikai újságírás állambiztonsági kapcsolatait, az elhíresült Press rezidentúra tevékenységét tárgyalja Mező Gábor írása számos neves, később komoly sajtókarriert befutott és országos ismertségre/olvasottságra szert tett újságíró titkosszolgálati múltjának bemutatása/leleplezése révén.

Az államot vagy a pártot szolgálta az államvédelem 1945 és 1949 között? Ezt a költőinek is tekinthető kérdést teszi vizsgálódásának tárgyává Ötvös István tanulmánya, részletesen elemezve a Magyar Közösség ügyében, a Magyar Függetlenségi Párt felszámolásában vagy a HM Katonapolitikai Osztálya és az ÁVO rivalizálásában megjelenő pártérdekeket. A valódi kérdés a fentiekől eltérően igazából az – amint azt a szerző is megállapítja –, hogy a párton belüli leszámolások idején kinek az érdeke tekinthető a párt érdekének. Ki volt tehát a párt igazi embere? De feltehetnénk úgy is a

kérdést: volt-e a pártnak közös érdeke, vagy csak ideig-óráig egy táborban harcolók ideiglenes érdekszövetségeként értelmezhetők a kor halálos politikai küzdelmei?

Rácz János írásában Magyarország helyét keresi és súlyát próbálja mérlegelni a hidegháború időszakának angolszász sajtójában, legalábbis néhány tekintélyesebb lap (*The New York Times*, *The Manchester Guardian*, *Observer*, *The Times*) interneten elérhető adatbázisában. (Ezek a számszerű kimutatások nyilván nem alkalmasak az adott sajtómegjelenések mélyebb elemzésére vagy az általuk tükrözött képek tartalmi összevetésére, legfeljebb hangsúlyokat, esetlegesen tendenciákat érzékeltethetnek.) Általánosságban megállapíthatjuk, hogy az egész korszakot tekintve Lengyelország átlagosan kétszeres figyelmet kapott a megjelent írások számát tekintve; Csehszlovákia nagyságrendileg hasonló súllyal esett latba, mint Magyarország; Románia vagy Bulgária viszont messze elmaradt attól. Ezek a tendenciák természetesen borultak 1956-ban vagy 1968-ban, és természetesen tovább torzította a képet az aktuális nemzetközi helyzet (Szuez, vietnami háború), az USA belpolitikai életének „figyelemelszívó” eseményei (Robert Kennedy vagy Martin Luther King meggyilkolása), de a sajtó munkatársainak szabad mozgása vagy annak korlátozott volta is az összehasonlított országokban.

Az 1945 januárja és 1956 szeptembere közötti időszak tekintetében a „*magyar külpolitika*” kifejezés helyett a „*magyar külkapcsolatok*” kifejezés használatát javasolja Sáringer János írásában, mivel az ország a szovjet megszállás alatt, a Varsói Szerződés és a KGST tagjaként nem rendelkezett azzal a szuverenitással, mely a nemzeti érdekek és értékek védelmére és képviselésére képessé tették volna. A fenti definíció értelmében tehát a „külkapcsolatok” hivatalos szervének, a Külügyminisztériumnak az 1950 és 1956 közötti klasszikus hivataltörténetét írja meg a szerző korabeli utasítások, szervezeti szabályzatok és egyéb levéltári források alapján.

Korábban szót ejtettünk már a vatikáni magyar jelenlétről és a magyar hírszerzés szerepéről a Varsói Szerződés tagállamai között kialakult munkamegosztásban, Soós Viktor Attila tanulmánya ennek a viszonyrendszernek egy új vetületére irányítja a figyelmet. A magyar külkapcsolatok – maradván most már ennél a szóhasználatnál – hivatalos irányítója a Külügyminisztérium, az egyházak pártállami felügyeletének szerve pedig az 1951-ben létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal volt, a háttérben pedig természetesen ott működött a BM III/I Csoportfőnöksége és az általa 1968-tól az ÁEH-ban működtetett „*Világosság*” rezidentúra. E három állami szerv viszonyát, szerepét vizsgálja a tanulmány a vatikáni kapcsolatok működtetésében. Levéltárosként nem tudom nem eléggé kiemelni annak jelentőségét, hogy a szerző – hűen levéltárosi előéletéhez – komoly figyelmet szentel a korabeli levéltári források bemutatásának, a fennmaradt iratanyagok szerkezetének, az egykorú iratkezelési és irattározási gyakorlat ismertetésének, nagyban és kollegiálisan segítve ezáltal a további feltárási és kutatómunkát. A fent említett, mindössze két évig működött „*Világosság*” rezidentúra archontológiáját is megírta a szerző tanulmányában, feltárva a hírszerző szervben tevékenykedett operatív tisztek hivatali pályaképét születésüktől egészen

nyugállományba helyezésükig. A Vatikánnal foglalkozó, a fentieknél jóval nagyobb számú külügyi, diplomáciai karról azonban a kutatások jelenleg még csak az első lépéseknél tartanak.

Egy Kádár-kori diplomata államvédelmi-állambiztonsági kapcsolatait tárja fel Sz. Kovács Éva írása: a majd harmincéves kooperáció során a Franciaországban, Törökországban, Libanonban és Egyiptomban is működött „Donáth József” a „megrendelő” hírigényének és az aktuális feladatoknak a függvényében különböző időszakokban a hírszerzésnek és a kémelhárításnak is dolgozott, személyében megvalósította tehát a különböző állambiztonsági szervek közti átjárást és kölcsönös segítségnyújtást.

A nyugati kommunista pártok a Szovjetunió, az NDK és Magyarország által végzett direkt és indirekt finanszírozásának módszereit és csatornáit vizsgálja Szilágyi Gábor. A direkt finanszírozás legális csatornája a Nemzetközi Szolidaritási Alap nevű intézmény volt, melynek be- és kifizetései, illetve aktuális pénzügyi egyenlege jól tükrözte a „béketábor” belső anomáliáit: a szovjet–kínai konfliktust, az 1956-os magyar forradalom hatását (ez utóbbi direkt „haszna” volt, hogy 1957-ben a Szovjetunió gálánsan magára vállalta a magyar hozzájárulás befizetését), de az 1980-as lengyel válság vagy Ceaușescu Romániájának 1968 utáni különutassága is lecsapódott az Alap pénzügyeiben. A bilaterális pártfinanszírozás területén a magyar támogatások célirányai láthatólag nem teljesen feltártak még, az eddig előkerült források az osztrák és görög testvérpártok, majd a Kádár-korszak vége felé inkább a harmadik világ mozgalmai preferálását mutatják. Az egyes tagállamok befizetéseinek összegyűjtését és célba juttatását már a KGB végezte, leggyakrabban diplomáciai futárpostával utaztatva a dollárkötegeket tartalmazó bőröndöket, az átadás után azonban a támogatásoknak – és ezzel a felhasználás mikéntjének – a dokumentálhatósága a jelek szerint teljességgel megszűnt.

Az 1989-es határnyitás egyes lépcsőit, az ahhoz vezető diplomáciai tárgyalásokat és konkrét intézkedéseket (a romániai és keletnémet menekültek hazatoloncolásának felfüggesztése, a műszaki zár elbontása, a szögesdrót szimbolikus átvágása, a nevezetes Páneurópai Piknik megrendezése) vizsgálja Vági Attila tanulmánya. A szerző a rohamosan felgyorsuló események kronológiája mögé felvázolja a nemzetközi hátteret, a Varsói Szerződés tagállamai közötti egyre élesedő konfliktusokat, a német és az osztrák külpolitika óvatosságra és a sodró események fékezésre irányuló lépéseit, összességében pedig az egész év bizonytalan, reményteli és a határnyitás eufóriájává fokozódó hangulatát is.

A kötet záró tanulmánya, Vörös Géza írása egy neves magyar orientalista, Sinor Dénes, célszemélyként „Ravaszdi”, állambiztonsági megfigyelésének és megközelítéseinek történetét mutatja be. A bloomingtoni egyetemen az Uráli és Altaji Tanulmányok Intézetét megszervező, a magyar elhárítás és hírszerzés számára is fontos célszemély – mondhatjuk, fedőnevéhez méltóan, ravasz módon – évtizedeken keresztül elkerülte a magyar állambiztonsággal való kooperáció minden kísértését, és az

orientalista, hungarológiai tudományszervezésen túl más természetű kapcsolatot soha nem volt hajlandó szülőhazája állami szerveivel ápolni.

Mint az a fenti rövid áttekintésből is egyértelművé válhatott, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és az ELTE BTK kötetét impozáns vállalkozásnak tekinthetjük, melynek huszonhat tanulmánya, a címben megfogalmazott tematikán túlterjeszkedve, az 1990 előtt külkapcsolatok államvédelmi/állambiztonsági behálózottságának számos területére vet új vagy az eddigieknél élesebb fényt. Ez az éles fény természetesen legkiemeli és hangsúlyozza azokat a deficiteket is, melyekkel a forráshiánnyal küzdő történészeknek még vélhetőleg jó ideig szembe kell nézniük a diplomácia és az állambiztonság kapcsolatának területén.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.12. Belügyminisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya és jogelődjei
469. doboz, 4. tétel 99-650/55

Nyomtatásban megjelent források

Feitl, 2003

Feitl István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945-1947.* Szerkesztő: Feitl István. Budapest, Napvilág.

Szűcs, 1997

Szűcs László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla Kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1944. december 23. – 1945. november 15.* Szerkesztő: Szűcs László. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Hivatkozott irodalom

Bank, 2017

Bank Barbara: *Recsk. Internálótáborok Magyarországon 1950–1953.* Budapest, Szépművés.

Borvendég, 2017

Borvendég Zsuzsanna: *Az „impexek” kora.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Hankiss, 2018

Hankiss Ágnes: HUMINT-RETRO. *Arc és Álarc*, tavasz–nyár. 195–227.

Lowenthal, 2017

Lowenthal, Mark M.: *Hírszerzés. A titoktól a politikai döntésekig*. Budapest, Tudásközpont Tanműhely.

M. Szebeni, 2011

M. Szebeni Géza: A Radványi-ügy. *GROTIUS*, 5. sz. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DBTRNE>. (utolsó letöltés: 2019. január 28.)

Palasik, 2016

Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. Az USA-ban politikai menedékkjogért folyamodó Szabó László története. *Betekintő*, 1. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_1_palasik.pdf (utolsó letöltés: 2019. január 28.)

Diplomacy of the intelligence

The imposing volume published by the Nemzeti Emlékezet Bizottsága (Committee of the National Remembrance) contains 26 studies concerning the interaction, correlation and cooperation among the post-war Hungarian state security, intelligence and diplomacy. The studies are dealing with individual cases and specific actions of the Hungarian and other pro-soviet intelligence services, the organizational and methodological questions of these authorities and their activities in Hungary and abroad. Although the relevant archival sources are partly still classified, hidden, destroyed or disappeared, the authors of the volume made a huge effort to reveal as much component of this very complex issue as they could. Unfortunately the researchers have very rare and exceptional access to the Russian archives, so they had to use huge variety of other archival sources, published materials, memories, private records and open databases to complete the scope the research. The publication is based on the lectures of the conference held by the NEB in October 2017.